

ODMIANY JĘZYKA POLSKIEGO – PRÓBA TYPOLOGIZACJI

Martyna Król

Doctor nauk humanistycznych, adiunkt, Zakład Językoznawstwa,
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach,
25-056 Kielce, ul. Świętokrzyska 21 d (POLSKA),
e-mail: emka_21@onet.eu

ABSTRACT

The varieties of Polish – attempt of typologization

The article is an attempt to systematize the varieties of Polish. It refers to the tradition of Polish sociolinguistics, according to which Polish language differentiates language varieties and functional styles. The presented article, though, involves pragmatic-discursive taxonomic rule. According to this rule in Polish language there have been separated pragmalects, or varieties of language (langue) separated from the point of view of participation of the subject of lingual activity (langage) in a particular discourse situation (parole). This situation results from the subject participation in many kinds of activity (work time, leisure time), it is also connected with the subject's place of living (village, town, city, region). The choice of pragmalect in a particular communication act depends on discourse, in which it is to be used. The typological depiction allowing for indirect, transitional phenomena is the distinctive feature of the discussed systematization of varieties of Polish.

Three main group have been separated among pragmalects: ordinary language, standard (colloquial) language and literary language, however standard language is considered to be a transitional variety of Polish, including elements of both ordinary and literary language. The transitional zone is also occupied by other jargons (professional language) and slangs (community language) as well as argot (criminal slang) and cant (prison slang).

The above division of pragmalects identifies with the typology of discourses: the colloquial discourse is realized by ordinary or standard language (in a graph form it can be shown on the intersection of those pragmalects), socio-ethical and economic-professional discourses involve literary language in formal communication or standard language in informal communication and scientific and philosophical discourses are also realized by literary and standard language depending on the register. The widest range of pragmalects enhances artistic discourse, which can be operate in all language varieties.

Key words: discourse, idiolect, sociolect, pragmalect, literary language, ordinary language, colloquial language

SOCJOLEKT – RÓŻNICE W POJMOWANIU TERMINU. SOCJOLINGWISTYKA W POLSCE

Odmiany języka są w lingwistyce nazywane rozmaicie: gwarami, dialektami, żargonami, socjolektami, profesjolektami czy slangami. Wśród nich najczęstsze są wyrazy z sufiksoidem -lekt. Etymologicznie najbardziej adekwatne na oznaczenie odmian językowych jest słowo „socjolekt”, gdyż wiąże rodzaj posiadanego przez użytkownika kodu językowego z czynnikami społecznymi kształtującymi osobowość, w tym również językową, owego użytkownika. Warto jednak zwrócić uwagę na brak jednolitej definicji omawianego terminu w polskim językoznawczym obrazie świata. Jest to pochodna zmian socjologicznych w obrębie polskiego społeczeństwa, które przestało być społeczeństwem klasowym z wyraźnymi granicami między poszczególnymi grupami. Stosowany przez przedstawicieli odrębnych klas społecznych język przestał więc być wyznacznikiem przynależności (samoidentyfikacji). Co ważne, w społeczeństwie tego typu język był narzędziem służącym do wartościowania człowieka. Współczesne rozumienie terminu socjolekt nadal nosi to brzemień i kojarzy się z koniecznością

przyporządkowania nazwanej z jego pomocą odmiany językowej do określonej grupy społecznej. Wiąże się to z nadawaniem tymże odmianom języka wartości aksjologicznej.

Termin socjolekt do polskiej literatury lingwistycznej wprowadził Aleksander Wilkoń (1987, 92) właśnie w celu oznaczenia odmian językowych związanych z takimi grupami społecznymi, jak klasa, warstwa, środowisko, i zarazem dla odróżnienia od profesjolektów, czyli języków charakterystycznych dla określonych grup zawodowych. Kilkanaście lat później Stanisław Grabias zwrócił uwagę na to, że pojęcie socjolektu „nie rysuje się dostatecznie jasno” (2001, 111). Podkreślił on, że w literaturze socjolekty nazywane są najrozmaiciej, „często wymiennie: językami lub gwarami zawodowymi, środowiskowymi, grupowymi, slangiem, żargonem, argotem, itp.” (2001, 112). Grabias zaznaczył także, że w pracach socjolingwistycznych istnieje „zwyczaj wiązania terminu ‘odmiana języka’ z istnieniem ‘trwałych relacji społecznych’, a więc ze zjawiskiem społecznych klas, grup zawodowych i środowiskowych” (2001, 119).

Problem wyodrębnienia odmian języka narodowego pojawił się po raz pierwszy w językoznawstwie funkcjonalnym szkoły praskiej. Do lingwistyki polskiej kwestię tę wprowadził Zenon Klemensiewicz (1953), zauważając przy tym już wówczas panującą dowolność w stosowaniu terminów: język literacki, styl, żargon, gwara. Grabias stwierdza jednak, że ani typologia Klemensiewicza, którą klasyfikuje on jako „pozytywistyczną” ani „trwająca trzydzieści lat dyskusja nad zróżnicowaniem współczesnej polszczyzny nie przyniosły ostatecznych rozwiązań” (2001, 77). Przyznaje bowiem, że „wszyscy badacze poruszają się w kręgu tych samych czynników różniących obraz języka polskiego, stosując przy tym rozmaite terminy na ich oznaczenie” (2001, 78). Przytacza także głosy wątpliwe w sensowność dalszej dyskusji nad wyodrębnieniem odmian współczesnej polszczyzny „bez gruntownej zmiany stanowisk metodologicznych” (2001, 79).

Taka rozbieżność terminologiczna może wynikać z faktu, że socjolingwistyka polska jest stosunkowo młodą dyscypliną naukową. Jej początki przypadają na lata pięćdziesiąte XX wieku (Dejna 1955; Urbańczyk 1956; Buttler 1959), co niewątpliwie związane było z publikacją książki „Język a społeczeństwo” Tadeusza Milewskiego (1947). Największy rozwój badania w zakresie socjologii języka zanotowały w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych poprzedniego stulecia (Pisarek 1970; Bartmiński 1973; Furdal 1973; Piotrowski 1976; Piotrowski, Ziółkowski 1976; Skubalanka 1976; Bajerowa 1977; Buttler 1978; Lubaś 1979; Schaff (red.) 1980; Wróbel 1980; Grabias 1974, 1981, 1984; Adamiszyn 1982; Janicki 1982; Urbańczyk 1982; Pisarek 1985; Dunaj 1986; Kamińska 1986; Wilkoń 1987; Dejna 1988; Gajda (red.) 1988). To wówczas pojawiły się pierwsze tomy czasopisma naukowego o tytule „Socjolingwistyka” (pierwszy tom – 1977). Najnowsze prace z tej dziedziny to publikacje, w których szczegółowo rozwijane są problemy sygnalizowane we wcześniejszych opracowaniach (Gajda 1990; Bartmiński 1991a; Markowski 1990, 1992; Puzynina 1992; Kania 1995; Pisarek (red.) 1999; Wojtczuk (red.) 2000; Warchala 2003; Zwoliński 2003; Lubaś 2006; Horolets (red.) 2008; Kiklewicz 2009a, 2009b, 2010; Mampe, Owczinnikowa (red.) 2014). Brakuje nieco publikacji o charakterze podręcznikowym, w których znaleźć by można fundamentalne podstawy teoretyczno-metodologiczne polskiej socjolingwistyki. Właściwie należy mówić o takiej formie tylko w odniesieniu do dwóch monografii (Grabias 2001; Handke 2009). Jest to niewielka liczba w zestawieniu z literaturą europejską (Baker 2010; Bell 1976; Berruto 1979, 2006; Bylon, Montgomery 2002; Chambers 2003; Coulmas 2008; Fasold 1991; Francisco 2005; Freddi 1999; Gumperz 1982; Holmes 2013; Hordets 2008; Hudson 2011; Hymes 1977; Krysin 1968; Marcellesi 1974; Millar 2012; Nikol'skij 1976; Romaine 2000; Spolsky 1998; Stockwell 2005; Švejcjer 1977; Trudgill 1992, 2003, 2013; Tumanân 1985; Veith 2002; Williams 1992).

W polskiej socjolingwistyce bardzo wyraźne są więzi ze stylistyką (Bartmiński 1977, 1991b; Gajda 1982; Gajda (red.) 1988). Stylistyka w polskich badaniach lingwistycznych ma długą tradycję (Komarnicki 1922; Kurkowska, Skorupka 1959/2001; Bogołębska 2001; Witosz (red.) 2001; Krauz, Ożóg (red.) 2002). Przy typologizacji odmian języka polskiego najczęściej uwzględniana jest zatem klasyfikacja stylowa (Klemensiewicz 1953; Furdal 1973; Skubalanka 1976; Urbańczyk 1982; Wilkoń 1987; Bartmiński 1991a; Grabias 2001; Kiklewicz 2009a, 2009b).

W jednej z najbardziej uznanych typologii odmian języka Stanisława Grabiasa obowiązuje podział trychotomiczny: wyodrębnia się trzy kategorie zjawisk kształtujących wewnętrzne odmiany języka narodowego: zjawiska terytorialne (dialekty, gwary ludowe), funkcjonalne (style) i społeczne. Czynniki społeczne uzewnętrzniają się, według Grabiasa, w socjolektach, które pojmuję on jako „odmiany języka powstałe we wspólnotach ludzkich wyznaczonych pewnym rodzajem więzi społecznych” (2001, 111).

Typologia odmian Aleksandra Kiklewicza, której autor kwestionuje jedność taksonomiczną trychotomicznego podziału Grabiasa (wprowadzenie dialektów jako trzeciego członu opozycji socjolektów do stylów narusza zasadę jedności podziału, gdyż zarówno dialekty, jak i socjolekty, Kiklewicz ocenia jako przyporządkowane trwałej grupie społecznej) (2009b, 68), opiera się na dwóch parametrach (oraz czynnikach) odmienności społecznej języka: 1) właściwości podmiotowe (habitualne, statusowe, czyli dotyczące biologicznych, demograficznych i innych trwałych cech społecznych podmiotów; 2) właściwości funkcjonalne dotyczące typów zachowań i sytuacji komunikacyjnych, w których uczestniczy podmiot (2009b, 73).

Cechą wspólną przytoczonych klasyfikacji wariantów języka polskiego jest wyodrębnianie różnych odmian, w tym odmian społecznych nazywanych socjolektami (przy czym brak jest jednomyślności w zakresie stosowania terminów socjolekt, żargon, slang, gwara, argot) oraz stylów. Połączenie w jednej typologii zjawisk o różnej ontologii niewątpliwie przyczyniło się to do chaosu terminologicznego i problemów z uporządkowaniem wszystkich odmian polszczyzny. Grabias usprawiedliwiał nawet taki stan rzeczy, pisząc, że „w świetle złożonych czynników różnicowania, zrozumiały wydaje się brak ścisłej i stabilnej klasyfikacji zjawisk kryjących się pod terminem *socjolekty*” (2001, 137).

Istnienie owych rozbieżności natury terminologicznej i taksonomicznej było akceptowalne przed pojawieniem się lingwistycznego pojęcia dyskurs. Dzięki niemu możliwy stał się systemowy, nieselektywny opis wszystkich odmian języka polskiego, a także każdego innego współczesnego języka naturalnego. Dyskurs bowiem jest elementem nadrzędnym w działalności językowej, gdyż determinuje zarówno wybór kodu językowego, jak i sposobu skonstruowania wypowiedzi, czyli stylu.

W wyniku urbanizacji, globalizacji, wirtualizacji, semiotyzacji oraz komercjalizacji społeczeństwa coraz bardziej zacierają się różnice między terytorialnymi odmianami języka a językiem literackim, neutralizuje się odmiennosc między językiem miast i wsi, zanikają specyficzne cechy wyróżniające odmiany tzw. nizin społecznych, a społeczeństwo polskie zaczyna uśredniać swój język pod wpływem wszechobecnych, dostępnych wszędzie i o każdej porze mediów. Stosowanie odpowiedniego kodu językowego jest obecnie uzależnione od pragmatyki¹, czyli celu przyświecającego każdemu aktowi wypowiedzi. Można zatem powiedzieć, że zależy od rodzaju dyskursu, w który wpisuje się dana wypowiedź. Uwzględniając zmiany społeczne odzwierciedlające się w języku, a także pragnąc uniknąć nacechowanego socjologicznie terminu socjolekt, w niniejszym opracowaniu proponuję wprowadzenie terminu pragmalekt na określenie odmiany języka.

DYSKURS – PRAGMALEKT – STYL: RELACJE WZAJEMNE W SYSTEMIE DZIAŁALNOŚCI JĘZYKOWEJ

Wyodrębnianie odmian językowych obok stylów jest na tyle rozpowszechnione w polskiej socjolingwistyce, że nie sposób pominąć tego faktu w podjętej przeze mnie próbie uporządkowania funkcjonujących wśród użytkowników języka polskiego kodów językowych.

¹ Podkreślam, że pragmatyka pojmowana jest tu bardzo szeroko jako ukierunkowanie każdego rodzaju działalności (w tym również działalności językowej) na określony cel.

Powszechnie obowiązującym we współczesnym językoznawstwie i wyjściowym dla dalszych rozważań nad miejscem odmian językowych i stylów w dyskursie jest Saussure'owski dychotomiczny podział działalności językowej (langage¹) na język (langue) i mowę (parole). Nie mniej ważne jest zdefiniowanie kluczowych pojęć. Dyskurs jest rozumiany przeze mnie jako egzemplifikacja, uosobienie działalności językowej (langage). Dyskurs jest działalnością językową podobnie jak każdy osobnik gatunku ludzkiego jest człowiekiem – uosabia pewne cechy wspólne wszystkim ludziom, co pozwala nazwać go człowiekiem, ale ma też właściwości indywidualne, co sprawia, że odróżnia się od wszystkich innych przedstawicieli tego gatunku. Dla dyskursu charakterystyczne są wszystkie ogólne cechy działalności językowej, jednak ma on szczególne własności sprawiające, że odróżnia się od innych przejawów działalności językowej. Dzięki temu można dokonać typologizacji dyskursów, wyodrębnić jego rodzaje, co niemożliwe jest w przypadku działalności językowej (można ją jedynie odróżnić od innych typów działalności).

Pragmakt rozumiem jako odmianę języka (langue) wyodrębnianą z punktu widzenia uczestniczenia podmiotu działalności językowej (langage) w określonej sytuacji dyskursywnej (parole). Sytuacja ta wynika z aktywności podmiotu w różnego rodzaju działalności (praca zawodowa, obowiązki, czas wolny), pośrednio związana jest także z miejscem zamieszkania podmiotu (wieś, miasto, region). Wybór pragmaktu w konkretnym akcie komunikacyjnym uzależniony jest od dyskursu, w którym ma być zastosowany. Akwizycja pragmaktu następuje w wyniku nieuświadomianego najczęściej nabywania doświadczenia językowego (akwizycja bezpośrednia) lub też jest efektem świadomego procesu uczenia (akwizycja pośrednia). Pierwszy sposób osvajania kodu językowego specyficzny jest przede wszystkim dla odmian uzualnych, stosowanych w nieoficjalnej komunikacji, natomiast zaznajamianie się z odmianami o wysokim stopniu normatywności (język literacki) stanowi wynik procesu odgórnie regulowanego. Co ważne, pragmakt pojmowany jest antropocentrycznie, zatem nie istnieje jako byt ontologicznie samodzielny, lecz jako część systemu idiolektu (języka konkretnej jednostki ludzkiej). Zgodnie z tym stanowiskiem metodologicznym idiolekt stanowi bowiem jedyną realną formę istnienia języka (Leśak 2009, 110). Choć najczęściej w dyskursie aktualizuje się konkretny rodzaj pragmaktu, to możliwe jest również łączenie różnych odmian języka w ramach jednego dyskursu. Najczęściej taka koegzystencja występuje w dyskursie artystycznym.

Styl interpretuję zaś jako zespół modeli językowych tworzenia tekstów, ponieważ gatunek tekstu w pewnym sensie określa wybór stylu. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że wybór stylu przez użytkownika determinowany jest przez czynniki kauzalne – przyczynowo-skutkowe. To, w jakim stopniu podporządkowujemy się przyjętym przez społeczeństwo lub przez stworzone przez nie instytucje sposobom konstruowania wypowiedzi, nie wynika wprost z pragmatyki działalności. Dlatego też inaczej kształtuje się typologia stylów: od tradycyjnych, usankcjonowanych przez konwencję społeczną poprzez maksymalnie zinstytucjonalizowane, urzędowo-administracyjne aż po wysoce zindywidualizowane idiostyle (zbliżony podstawowy podział stylów proponuje Andrzej Markowski, który wyodrębnia style artystyczne, nieartystyczne i style typowe, por.: 2011, 119). W jednym rodzaju dyskursu mogą współwystępować różne style. Warto także zauważyć, że styl jako sposób prowadzenia działalności językowej nie może być tożsamy z językiem (ani w rozumieniu wąskim jako „langue”, ani w pojmowaniu szerokim jako synonim działalności językowej „langage”). Nie wszystkie bowiem elementy języka nadają wypowiedzi określone cechy stylu. Jak piszą autorzy „Stylistyki polskiej” – Halina Kurkowska i Stanisław Skorupka – „Gdyby wszystkie elementy językowe nosiły jednocześnie znamiona

¹ O problemach z polskimi odpowiednikami terminologicznymi dla koncepcji Ferdinanda de Saussure'a pisałam szczegółowo w książce (2014, 94-96).

stylu, nie byłoby różnicy między językiem a stylem” (2001, 17). Tymczasem zamienne stosowanie terminów język i styl w odniesieniu do odmian językowych (nazywanych zatem także stylowymi) zdarza się bardzo często w opracowaniach polskich językoznawców (por.: „Szerzej jednak zagadnieniem odmian stylowych języka w polskich badaniach lingwistycznych zajęto się dopiero po wojnie. Pierwszy tego typu schemat klasyfikacyjny znajdujemy u Z. Klemensiewicza. Dzieli on język narodowy na ogólny i regionalny; pogranicze stanowią tu gwary miejskie. Z kolei język ogólny rozpada się na literacki i potoczny, [...]” Bugajski 2007, 227; „Poszukując istoty poszczególnych odmian autorzy prac lingwistycznych uwzględniają przede wszystkim układy zjawisk językowych i wyraźnie ujawniające się pewne zjawiska zewnętrzne w stosunku do języka, ale bezpośrednio wpływające na jego strukturę, np. zasięg użycia (język ogólny : język regionalny), kanał przekazu informacji (język mówiony : język pisany), cel użycia (język lub styl artystyczny : język lub styl potoczny : język lub styl urzędowy itp.)” (Grabias 2001, 125).

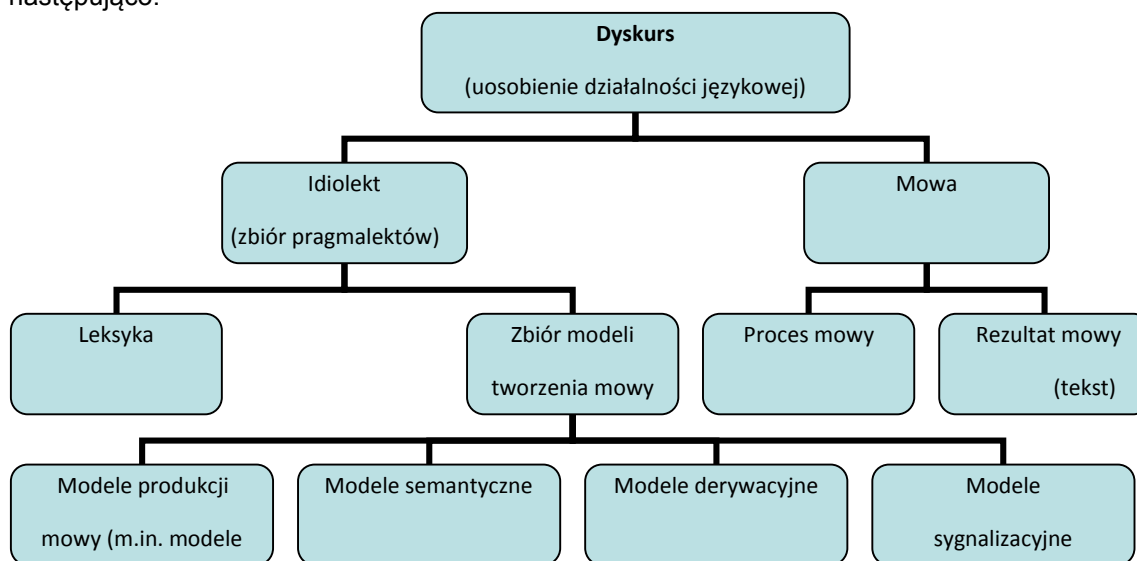
Tendencję do wymiennego stosowania terminów styl i język zauważył także Aleksander Wilkoń (2000, 12). W jego analizie najważniejszych prac dotyczących systematyzacji odmian polszczyzny znalazło to odzwierciedlenie: „Główne różnice dotyczą: [...], statusu danej odmiany, np. języka (stylu) potocznego wobec innych odmian”, „w obrębie wydzielonych typów nie podlega dyskusji istnienie języka (stylu) artystycznego”, „większość autorów wyodrębnia język (styl) naukowy, a w zakresie języka mówionego – język (styl) potoczny” (2000, 20 i n.). Teresa Skubalanka całą typologię odmian polszczyzny oparła na wyodrębnianiu wyłącznie odmian stylowych (1976).

Zgodnie z definicją Kurkowskiej i Skorupki styl jest „zespołem środków językowo-stylistycznych, a więc środków pełniących ekspresywno-impresywną funkcję w wypowiedzi” (2001, 17).

Najbardziej identyfikuję się z definicją stylu autorstwa Markowskiego, który określa go jako „sposób ukształtowania języka wypowiedzi zasadzający się na wyborze z bogactwa systemu językowego określonych środków (wyrazów, ich form, konstrukcji wyrazowych, układu wyrazów itd.), ich interpretacji, a następnie ułożeniu z nich takiej całości, która ma najlepiej służyć celowi, jaki zakładał jej nadawca” (2011, 119). Poza wyborem specyficznej leksyki, styl zawiera się w tych modelach językowych¹, które odnoszą się do konstruowania tekstów, dlatego obejmuje także modele syntaktyczne (tworzenia zdań), syntagmatyczne (tworzenia połączeń wyrazowych) oraz modele fleksyjno-morfologiczne (tworzenia form wyrazowych). Modele derywacyjne, semantyczno-leksykalne oraz modele sygnalizacyjne (fonetyczno-graficzne) tylko marginalnie odnoszą się do zjawiska stylu. Zasadniczo bowiem zbiór modeli określany mianem stylu nie obejmuje specyficznych sposobów słowotwórczych, nie posiada własnych modeli aktualizacji znaczeń czy łączliwości leksykalnej ani odrębnych zasad dotyczących wymawiania dźwięków czy pisania liter.

¹ Szczegółowo o koncepcji modeli językowych (tworzenia mowy) pisałam w monografii (2014, 82).

Schematycznie relacje między dyskursem a pragmalektem i stylem można przedstawić następująco:

Rys. 1. Struktura dyskursu

Dzięki wprowadzeniu pojęcia dyskursu do rozważań dotyczących odmian języka możliwe jest uporządkowanie wszystkich zjawisk, które należą do działalności językowej. Schemat struktury dyskursu (rys. 1) obrazowo przedstawia zależności, w jakie wchodzi pragmalekty oraz style. Ponadto bardzo wyraźnie pokazuje on, że są to zjawiska z różnych poziomów działalności językowej, a zatem nie powinny być zestawiane w jednej klasyfikacji.

Jerzy Bartmiński postuluje wyraźne odróżnianie językowych stylów i odmian języka, twierdząc, że style, w przeciwieństwie do odmian, są dla języka kategorią obligatoryjną (istnieją one w każdym języku i zawsze stanowią system zjawisk o zależnościach wzajemnych, a ponadto są nieprzekładalne) (1991a, 12).

Stanisław Grabias także zauważa rysującą się w językoznawstwie tendencję do wyraźnego odróżniania językowych stylów i odmian języka (2001, 120), jednak buduje on klasyfikację leksyki łącząc czynniki społeczne ze stylistycznymi. W związku z tym słownictwo w obrębie polszczyzny dzieli na: powszechne, gwarowe, kolokwialne, poetyckie, techniczno-naukowe, profesjolektalne, żargonowe i slangowe (2001, 128).

Różnice między pragmalektem a stylem można przedstawić w postaci tabelarycznej (tab. 1).

Cecha	PRAGMALEKT	STYL
Ontologia	Część idiolektu (indywidualnego języka)	Element funkcjonalny (obok leksyki) każdego socjolektu
Cel	Służy do prowadzenia skutecznej działalności językowej	Służy do wyrażania stopnia konformizmu lub indywidualizmu
Dowolność użycia	Uzależnienie od pragmatyki dyskursu, w którym dany pragmalekt jest używany	Uzależnienie od stopnia podporządkowania się ustalonym w społeczeństwie zasadom kształtowania wypowiedzi
Zasada typologizacyjna	Pragmatyczna (dwie skale: racjonalny – emocjonalny; realny – wirtualny)	Kauzalna (skala: społeczny – zinstytucjonalizowany – indywidualny)

Tab. 1. Różnice między pragmalektem a stylem

ANALIZA ISTNIEJĄCYCH KLASYFIKACJI ODMIAN POLSZCZYZNY. PROPOZYCJA FUNKCJONALNO-PRAGMATYCZNEJ TYPOLOGII PRAGMALEKTÓW

Koncepcje dotyczące wyodrębniania odmian językowych można podzielić na pięć grup z punktu widzenia miejsca języka literackiego i języka potocznego w strukturze:

- koncepcje, w których język literacki jest pojęciem bardzo szerokim, gdyż utożsamia się z językiem ogólnym (nazywanym też ogólnonarodowym) i przeciwstawiany odmianom gwarowym (pod względem powszechności użycia). Powstanie gwar określane jest jako zdeterminowane przez dwa czynniki: głównie terytorialny, ale także społeczny. Wśród nich wyróżnia się „dialekty i gwary ludowe, gwary miejskie (w pewnym stopniu także gwary środowiskowe) oraz odmiany regionalne pojmowane szerzej” (Handke 2009, 65). Zasadą typologizacyjną, zgodnie z którą język literacki odróżnia się od socjolektów i dialektów, jest kryterium zasięgu i stopnia powszechności. Wyodrębnienie języka potocznego oparte jest zaś w danej teorii na przeciwstawieniu go formie pisanej języka (kryterium: kodyfikacja lub jej brak). Tak pojęty język potoczny bywa nazywany językiem kolokwialnym lub „dialektem kulturalnym” (Handke 2009, 65) (muszę zauważyć, że wcześniej Aleksander Wilkoń terminu „dialekt kulturalny” używał jako synonimu języka literackiego, por.: 2000, 7). O języku literackim rozumianym jako język ogólny mówi się jako o „środku porozumiewania się członków narodu (bez względu na ich pochodzenie terytorialne i społeczne)” (Handke 2009, 65). Podobne sposoby rozstrzygnięć w kwestii stosunku do języka literackiego można dostrzec także u innych językoznawców (Furdal 1973; Buttler 1982; Wilkoń 2000);
- koncepcja, w której język literacki jest pojęciem względnie szerokim, gdyż obejmuje język ogólny (Gajda 1982). Język ogólny jest zaś identyfikowany z językiem potocznym. Język literacki posiada w danej teorii dwie odmiany: pisaną i mówioną, do której właśnie zalicza się język potoczny. Odmiana mówiona niezaliczana do języka literackiego zawiera żargony, superdialekty i gwary;
- koncepcje, w których język literacki jest pojęciem wąskim, ponieważ stanowi odmianę języka ogólnego będącego wariantem wyodrębnianym w ramach języka narodowego (Klemensiewicz 1953) lub języka etnicznego (Urbańczyk 1956) i przeciwstawia się z jednej strony językom gwarowym, zaś z drugiej – językowi potocznemu czy mówionemu;
- koncepcje, w których język literacki staje się pojęciem „nadrodzajowym”, niezaliczanym do zbioru odmian językowych, gdyż utożsamiany jest z normą językową. Język literacki traktowany bywa wówczas jako interstyl funkcjonalny i kojarzony jest z oficjalnym, najczęściej skodyfikowanym językiem komunikacji publicznej. Polem jego realizacji są dyskursy naukowe, oficjalno-urzędowe i publiczne (zob. m.in.: Kiklewicz 2009b, 81). Takie koncepcje budowane są na innym, niż przyjęta w niniejszym opracowaniu, rozumieniu normy językowej. Nie jest to klasyczne pojęcie normy jako zbioru regulacji zewnętrznych wobec języka, ustalanych przez autorytety w dziedzinie językoznawstwa, gdyż chodzi tu o „część języka; pewien wybór elementów systemu, a nie zbiór zewnętrznych wobec języka reguł czy zasad (Markowski 2011, 29). W ramach tak pojmowanej normy Danuta Buttler wyodrębniła normę naturalną i normę skodyfikowaną (1985, 20). Markowski zmienił nieco terminologię i wprowadził terminy norma wzorcowa, którą opisuje jako zbiór elementów językowych uznawanych „za poprawne albo co najmniej dopuszczalne” (2011, 21) i norma użytkowa, czyli „elementy językowe rozpowszechnione w pewnym typie tekstów albo w pewnych środowiskach, ale jednocześnie dość powszechnie odczuwane jako nieaprobowane” (2006, 26). Norma wzorcowa rozumiana jest w takim ujęciu jako te elementy języka, które „są aprobowane przez zdecydowaną większość Polaków, zwłaszcza zaś przez osoby,

które polszczyznę ogólną wyniosły z domu i mają wykształcenie więcej niż średnie, a język traktują jako wartość autoteliczną” (2011, 32). Aleksander Kiklewicz wyodrębnia z kolei cztery rodzaje normy: 1) normę jako odmianę habitualno-funkcjonalną – język klasy rządzącej w społeczeństwie klasowym; 2) normę jako język kodyfikowany, interstyl obejmujący zakres oficjalnej komunikacji pisanej; 3) normę wzorcową (jako odmianę względnie habitualną – język inteligencji); 4) normę jako stopniowo przybierającą status języka ogólnego (2009b, 78). W jego typologii wyraźnie widać, że język literacki utożsamiany jest z normą językową i w swej odmianie wzorcowej przeciwstawiany jest normie uzualnej (w terminologii Markowskiego). Nie jest jednak w pełni adekwatny wobec języka ogólnego (por.: 2009b, 81);

- koncepcje, w których język potoczny jest traktowany jako styl (Bartmiński 1991b; Grabias 2001, 121; Warchała 2003, 11 i n.; Kiklewicz 2009a, 39; Kiklewicz 2009b, 79) lub też jako odmiana, której wyodrębnienie jest oparte na emotywno-stylistycznych kryteriach (obok takich wariantów języka, jak 1) konsultacyjny, 2) formalny, 3) pełen szacunku, 4) zimny, 5) serdeczny, 6) intymny, por.: Piotrowski, Ziółkowski 1976, 149).

Pragnąc podtrzymać takie stanowiska, musiałabym przyjąć za słuszne uznanie języka literackiego za język ogólnonarodowy, znany wszystkim użytkownikom określonego języka etnicznego lub też zaakceptować wyodrębnienie w języku różnych taksonomicznie odmian językowych i odmian stylistycznych, albo też przeprowadzić systematyzację odmian języka, opierając się na różnych zasadach klasyfikacji tylko z tego powodu, że pewne warianty języka są przez poprzedników oceniane jako bardziej powszechne niż inne lub (samo kryterium powszechności / braku powszechności to za mało dla rzetelnej i nieselektywnej typologii). Wśród przeanalizowanych prób klasyfikacji języka polskiego brakuje typologii opartej na jednym kryterium i uwzględniającej wszystkie możliwe odmiany polszczyzny.

W niniejszym opracowaniu opieram się na propozycji typologii odmian języka autorstwa Olega Leszczaka (2009, 110-113), w której warianty kodu językowego nazywane są socjolektami. Funkcjonalno-pragmatyczna metodologia, na której założeniach opiera się owa typologia, daje bowiem zupełnie nowe możliwości rozstrzygnięć. Jednym z najistotniejszych wyznaczników funkcjonalnego pragmatyzmu jest antropocentryzm, który determinuje rozumienie języka jako bytu psychospołecznego. Zgodnie ze stanowiskiem antropocentrycznym język istnieje wyłącznie w świadomości (psychice) użytkowników. Zatem jedyną realną formą języka jest idiolekt, który w przypadku niemal każdego użytkownika języka stanowi wysoce zindywidualizowane połączenie różnych (przynajmniej dwóch) odmian języka. Schematycznie typologię odmian językowych Olega Leszczaka przedstawiłam za autorem w monografii poświęconej zjawisku homonimii językowej (Król 2014, 253). Była to typologia socjolektów, natomiast w niniejszym opracowaniu pragnę zaprezentować nowszy wariant uwzględniający realizację odmian językowych polszczyzny – pragmalektów – w sferze dyskursu.

Pragmalektem nazywam każdą odmianę języka narodowego uwarunkowaną przez czynniki społeczno-pragmatyczne. Będą to warianty języka wyodrębniane z uwzględnieniem statusu społecznego, wykształcenia, wykonywanego zawodu, zainteresowań, miejsca zamieszkania użytkowników, ale typologia oparta jest przede wszystkim na czynnikach dyskursywno-pragmatycznych (cel przyświecający danemu typowi dyskursu prowadzonemu w ramach określonego rodzaju działalności). Za pragmalekt będzie zatem uznawany także język literacki i język potoczny (nazywany tu standardowym).

Typologia pragmalektalnych odmian językowych uwzględniająca wariant literacki, potoczny i pospolity spełnia podstawowe kryterium, jakim jest obranie jednej zasady typologizacyjnej. Jest nią szeroko pojęta pragmatyka prowadzonej działalności językowej. Można ją nazwać makropragmatyką w odróżnieniu od mikropragmatyki poszczególnych aktów komunikacyjnych. Zastosowanie tej czy innej pragmalektalnej odmiany języka zależy tylko i wyłącznie od czynników pragmatycznych – w jakim celu, w jakiej sytuacji, na jaki temat, gdzie i z kim prowadzona jest działalność językowa.

Typologię pragmalektów z uwzględnieniem ich zastosowania w różnych rodzajach dyskursu można przedstawić w postaci schematu tabelarycznego (tab. 2).

Wśród pragmalektów wyodrębniono trzy główne grupy: język pospolity, język standardowy (potoczny) i język literacki. Termin język pospolity, inaczej kolokwialny został wprowadzony do polskiej socjolingwistyki przez Aleksandra Kiklewicza na określenie gwary miejskiej (por.: 2009a, 39). Wariant ten został opisany jako odmiana języka rosyjskiego, w którym nosi nazwę городское просторечие (por.: Nešimenko 1999, 132). Ta postać języka potocznego w swojej zawartości leksykalnej wyróżnia się największą liczbą wulgaryzmów i przekleństw, które nie tylko pełnią funkcję ekspresywną, ale są stosowane jako przerywniki czy pauzy. Język pospolity opiera się na własnych, naturalnych regułach funkcjonowania. Język literacki z kolei jest regulowany zewnętrznie poprzez działania normatywizujące.

UZUS		NORMA	
JĘZYK POSPOLITY (W TYM REGRESYWNE GWARY TERYTORIALNE)	JĘZYK STANDARDOWY (JĘZYK POTOCZNY)	JĘZYK LITERACKI (JĘZYK KSIĄŻKOWY, JĘZYK OFICJALNEJ KOMUNIKACJI PUBLICZNEJ I ZAWODOWEJ, W TYM DOKUMENTACJI URZĘDOWEJ)	
SLANGI		ŻARGONY	
GRYPSERA	ARGOT		
DYSKURS POTOCZNY		DYSKURS SPOŁECZNO-ETYCZNY DYSKURS EKONOMICZNO-PROFESJONALNY DYSKURS NAUKOWY DYSKURS FILOZOFICZNY	
DYSKURS ARTYSTYCZNY			

Tab. 2. Schemat pragmalektów

Linie przerywane użyte zostały na schemacie w celu pokazania, że między poszczególnymi odmianami języka nie ma sztywnych granic, dlatego że między dwiema najbardziej skrajnymi odmianami języka: językiem pospolitym i językiem literackim istnieje strefa pośrednia, jaką jest język standardowy. Jest to możliwe tylko przy typologii, gdyż klasyfikacja

zakłada istnienie wyraźnych i nieprzekraczalnych granic między poszczególnymi rodzajami. To, co jest zatwierdzone przez uzus, może zostać uznane za normę. Język standardowy¹ ujmowany jest jako przejściowa odmiana polszczyzny, ponieważ zawiera zarówno elementy języka pospolitego, jak też literackiego (zapożyczenia dotyczą przede wszystkim leksyki, ale także modeli językowych: fonetyczno-graficznych, derywacyjnych, morfo-syntaktycznych i leksykalno-semantycznych). Ta przejściowa odmiana języka to upotoczniowany język literacki, którą można określić mianem języka potocznego. Tego określenia używam jednak oszczędnie, aby uniknąć zestawień z szeroko stosowanym w stylistyce i socjolingwistyce terminem styl potoczny. Przejściowy charakter (czerpią zarówno z języka literackiego, jak również pospolitego) posiadają także pokazane poniżej żargony (języki zawodowe) i slangi (języki grup środowiskowych). Argot (gwara przestępcza) i grypserka (gwara więzienna) są z kolei odmianą przejściową między językiem pospolitym i językiem standardowym. Wyjaśnienia wymaga specyfika stosowania terminów żargon i slang w niniejszym artykule. Termin żargon odpowiada pojęciu profesjolektu, czyli nieoficjalnego języka fachowego. Żargon jest używany w sytuacjach swobodnej rozmowy przez osoby należące do pewnych grup wyodrębnianych z punktu widzenia czasu poświęcanego na zajęcia obowiązkowe. Takimi grupami są grupy zawodowe, uczniowie i studenci, dlatego można mówić o żargonie prawniczym, medycznym, o żargonie architektów, dziennikarzy, a także uczniów i studentów. Slang jest zaś charakterystyczny dla kręgów zainteresowań, ponieważ stosowanie różnych rodzajów slangu zależne jest od sposobu spędzania czasu wolnego w grupie osób o podobnych zainteresowaniach (slang facebookowiczów, internautów, hip-hopowców, kibiców czy kiboli, slang wędkarzy czy slang fanów Harry'ego Pottera).

W przytaczanych wcześniej klasyfikacjach odmian polszczyzny termin żargon jest kojarzony z językiem grup przestępczych czy też z gwarą więzienną, zaś slang jest odpowiednikiem języka młodzieżowego. Stanisław Grabias, który w typologii odmian językowych zakłada, że „o istocie socjolektów decyduje przede wszystkim leksyka (grupa społeczna tworzy własne zasoby wyrazów pozostając przy składni potocznej lub literackiej)” (2001, 125), uważa, iż słownictwo żargonowe to „przeważnie terminy powstałe w celach profesjonalno-komunikatywnych w zamkniętych środowiskach przestępczych” (dlatego mówi on o żargonie ochweśnickim, złodziejskim i więziennym). Słownictwo slangowe będące „wytworem emocji i środkiem ekspresji językowej powstaje zaś w otwartych środowiskach społecznych, szczególnie w środowiskach młodzieżowych” (2001, 131).

Wyodrębnienie grypsery i argot od slangów i żargonów w niniejszej typologii spowodowane jest specyfiką stosowania tych tajemnych odmian językowych. Podstawowym ograniczeniem stosowania grypserki jest miejsce, gdyż jest to gwara więzienna. Argot nie jest w pełni profesjolektem, gdyż jako językowy kod przestępców nie musi być żargonem. Przestępca może bowiem mieć inny zawód, a działalność przestępczą traktować jako zajęcie dorywcze lub hobby.

Linie przerywane, które na schemacie oddzielają slangi od żargonów, a także grypserę od argot, pokazują, że możliwe jest przechodzenie jednej odmiany w drugą (w ramach idiolektów). U niektórych użytkowników języka slang może przekształcić się w żargon. Dzieje się tak wówczas, gdy hobby staje się sposobem na zarabianie pieniędzy. Argot staje się grypserą w sytuacji odizolowania, natomiast grypsera przechodzi do gwary przestępczej w okresie przebywania jej użytkowników poza zakładem karnym.

¹ Termin język standardowy stosowany jest przeze mnie jako synonim języka potocznego, a zatem jest to inny termin niż ten używany wobec tych języków, w których bardzo duże znaczenie mają dialekty terytorialne (jak język włoski czy francuski). W takim ujęciu synonimem wobec języka standardowego jest język literacki, gdyż kształtuje się on pod wpływem tradycji literackiej (Piotrowski, Ziółkowski 1976, 118 i n.).

Powyższy podział pragmalektów nakłada się na typologię dyskursów. Zestawienie w jednym schemacie pragmalektów z dyskursami umożliwiło pokazanie poprzez jakie odmiany języka realizowane są poszczególne odmiany dyskursu. Dyskurs potoczny jest realizowany przez język pospolity lub standardowy (schematycznie ukazano to dzięki umieszczeniu go na przecięciu tych dwóch pragmalektów, a jednocześnie pod slangami, grypserą i argot, gdyż na tych pragmalektach może się opierać dyskurs potoczny). Dyskurs społeczno-etyczny oraz profesjonalno-ekonomiczny to takie rodzaje dyskursu, w których stosowany jest język literacki w komunikacji oficjalnej lub standardowy w komunikacji nieoficjalnej, podobnie dyskurs naukowy i filozoficzny są także obsługiwane przez język literacki i standardowy w zależności od stopnia oficjalności. Warto zwrócić uwagę na to, że te rodzaje dyskursu w komunikacji nieoficjalnej nie opierają się na slangach, ani na grypserze, a jedynie na żargonach i argot. Najszerzy zakres pragmalektów obejmuje zaś dialekt artystyczny, który może być realizowany przez wszystkie odmiany językowe. Jeśli zaś chodzi o uniwersalność pragmalektów, to należy zauważyć, że język standardowy może występować we wszystkich rodzajach dyskursu (w dyskursie potocznym, w dyskursie artystycznym oraz w nieoficjalnych dyskursach: społeczno-etycznym, ekonomiczno-profesjonalnym, naukowym i filozoficznym).

Szukając argumentów na rzecz wybranej przez mnie typologii oraz zbierając kontrargumenty wobec innych klasyfikacji, musiałam sprawiedliwie przyznać, że wszyscy użytkownicy posiadają w swym idiolecie język standardowy (potoczny) – jest to bowiem wyjściowa forma dla każdego języka indywidualnego, gdyż od niej zaczyna się akwizycja języka ojczystego (jeśli zatem pewną odmianę języka trzeba by uznać za powszechną dla wszystkich użytkowników języka, to właśnie język potoczny). Jako forma przejściowa ta odmiana języka częściowo oparta jest na elementach języka pospolitego, a częściowo – języka literackiego. Proporcje języka pospolitego do literackiego w języku potocznym idiolektu każdego człowieka nie muszą być równe. Najczęściej obserwowana jest duża dysproporcja w zależności od różnych czynników społeczno-ekonomicznych. Natomiast należy zauważyć, że język pospolity w czystej postaci (można by go wówczas nazwać socjolektem), podobnie jak gwary terytorialne, już nie stanowią wyjściowych pragmalektów przy akwizycji języka ojczystego ze względu na upowszechnienie edukacji i elektryfikacji (dostęp do mass-mediów). Tylko przy pełnej izolacji od społeczeństwa można by mówić o takim wpływie języka pospolitego i dialektów terytorialnych. Warto zaznaczyć, że dla niektórych członków społeczeństwa język standardowy pozostaje dominującą odmianą językową przez całe życie – mówią tym językiem nie tylko w domu, ale także poza nim, natomiast nie znają w pełni języka literackiego, nie umieją pisać tekstów w tym języku i nie rozumieją wiadomości z programów informacyjnych czy też instrukcji obsługi dołączanych do zabawek czy sprzętu gospodarstwa domowego. Jeśli chodzi o społeczeństwo polskie, to socjologowie już od kilku lat zwracają uwagę, że prawie połowa Polaków nie rozumie tekstów pisanych językiem literackim. Przytoczę kilka wypowiedzi na ten temat zamieszczonych w Internecie: „Prawie połowa Polaków gubi się, czytając rozkład jazdy i mapkę pogody. Lekarze muszą pisać pacjentom skróty z ulotek, bo wielu z nich nie rozumie słów "skutki uboczne". Nic w tym dziwnego. Myślenie Polaków zdominowały skróty i piktogramy. Dłuższych tekstów nie potrafią zrozumieć nawet magistrzy, którzy przez studia prześlizgują się, nie czytając ani jednej książki”; „Polski analfabeta może mieć nawet dyplom wyższej uczelni i nie rozumie tego, co czyta. W sensie technicznym umie czytać i rozumie słowa, ale związków między nimi już nie. Tacy ludzie zajmują nawet kierownicze stanowiska, bywają też dyrektorami szkół” – przekonywał też na łamach ["Nowej Trybuny Opolskiej"](#) prof. Zbigniew Kwieciński z UMK w Toruniu” (101); „W Polsce żyje kilkadziesiąt tysięcy analfabetów, a prawie połowa naszych rodaków nie rozumie tego, co czyta. Dokładnych danych nie ma ani MEN ani też GUS. Obie instytucje ostrożnie szacują jednak, że po odliczeniu skrajnych przypadków, takich jak upośledzenia umysłowe, ludzi dorosłych nie potrafiących czytać ani pisać może być w naszym kraju nawet kilkadziesiąt tysięcy. Taką średnią analfabetów przyjmuje się także w pozostałych krajach UE. Z badań przeprowadzonych przez socjologów w ubiegłym roku wynika, że 42% Polaków nie rozumie niemal nic z tego, co czyta, a 35% rozumie niewiele” (103); „Przemówień Donalda Tuska nie jest w stanie zrozumieć 85 proc. Polaków – wynika z badań językoznawców

z Uniwersytetu Wrocławskiego, do których dotarł tygodnik "Wprost". Podobnie niejasne są wystąpienia Jarosława Kaczyńskiego" (102).

Wielu polskich językoznawców docenia obecnie rolę języka potocznego wśród innych odmian polszczyzny, zaznaczając jego miejsce w strukturze polszczyzny (Gajda, Adamiszyn (red.) 1991; Anusiewicz, Nieckula 1992; Anusiewicz, Skawiński 1996; Brzeziński (red.) 2001). Jerzy Bartmiński traktuje go jako „centrum stylowego systemu” (1991b), przy czym dla jego oceny zjawiska potoczności w kategoriach stylu bardzo istotne jest to, że rozumienie stylu przejął on od badaczy zajmujących się językową analizą poezji, czyli dyskursu artystycznego (Bachtin 1970; Mayenowa 1974; Todorow 1984). To właśnie w opracowaniach dotyczących poetyki pojawiło się pojęcie stylu i w pracach o tym profilu było ono rozwijane. Według Bartmińskiego styl językowy jest kategorią semiotyczną. Zgodnie z jego koncepcją style to „struktury znakowe, których stroną znaczoną są uporządkowane w pewien sposób wartości, zaś stroną znaczącą elementy językowe przynależne do różnych poziomów organizacji języka: fonetyczne, morfologiczne, składniowe, leksykalno-semantyczne, tekstowe” (1991a, 13).

Język literacki jest reprezentowany przez język książkowy, język oficjalnej komunikacji fachowej (w ramach którego należy wspomnieć o języku oficjalnych sytuacji urzędowo-administracyjnych i ich dokumentacji), a także przez język oficjalnej komunikacji publicznej. Nie znaczy to, że we wszystkich tych formach komunikacji rzeczywiście stosowana jest norma językowa, jednak na pewno jest ona pożądana. Odstępstwa od normy zdarzają się najczęściej w języku książkowym i w internetowej komunikacji portali społecznościowych.

Język książkowy, którym są pisane (zwłaszcza współczesne) książki, może bowiem przybierać formę zbliżoną do języka potocznego czy nawet pospolitego i nie stanowić realizacji reguł i zasad języka literackiego. Jest to przecież rodzaj sztuki opartej na kreacji autorskiej, określany jako literatura piękna, którego tworzywem i składnikiem formy jest język. Odróżnia się od innych rodzajów działalności – od zawodowo-ekonomicznej, administracyjnej, potocznej, polityczno-publicystyczno-religijno-moralizatorskiej, naukowej czy filozoficznej. Ta dyferencjacja jest wystarczającym argumentem dla uznania każdego utworu literackiego za sztukę słowa, mimo że utwór nie spełnia norm określanych dla języka literackiego.

Bynajmniej nie każde oficjalne wystąpienie publiczne nosi znamiona języka literackiego. Autozapowiedzi wokalistów muzyki popularnej czy rockowej podczas koncertów skupiających kilkudziesięcną publiczność dalekie są od tzw. normy literackiej, mimo iż niewątpliwie należą do oficjalnych form komunikacji publicznej (1). Podobnie komentarze internautów publikowane w prasie – wprawdzie nie spełniają językowych wymagań normatywnych, ale funkcjonują w przestrzeni publicznej (2). Dalekie od języka literackiego są wpisy na portalach społecznościowych, a przecież także należą do form komunikacji publicznej, gdyż ich odbiorca jest masowy (3).

Cześć Opole! Jak się bawicie? (famiłarna forma zwrotu) [zespół Pectus podczas koncertu na 51. Krajowym Festiwalu Polskiej Piosenki w Opolu, 2014].

Ten facet to nie polityk, dla kasy zrobi i powie wszystko, żeby się przypodobać. Kredyty trzeba w końcu płacić! (usterka syntaktyczna) [„Angora”, 40/2014].

Przyjdę razem ze swoją suczką (potoczne określenie dziewczyny) [wpis na Facebooku].

Przytoczone przykłady można odnieść do języka standardowego (potocznego). Jest to kolejny dowód, że to dyskurs determinuje wybór odpowiedniego kodu językowego. Dyskurs, który powstaje w określonej sytuacji komunikacyjnej, jest nadrzędny wobec pragmalektu. Dlatego też w pełni wystarczająca jest minimalna liczba wyodrębnionych w niniejszym opracowaniu pragmalektów – 7 (dla porównania: 11 odmian – Urbańczyk 1956; 16 odmian języka ogólnego utożsamianego z literackim – Buttler 1982; 19 odmian, nie licząc socjolektów, profesjolektów, psycholektów i innych rodzajów odmian – Wilkoń 2000). Proponowana typologia uwzględniająca nadrzędną rolę dyskursu w procesie wyboru odpowiedniego kodu językowego może więc być pomocnym narzędziem w każdej analizie językowej prowadzonej z punktu widzenia podejścia dyskursywnego.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamiszyn, Z. (1982), Uwagi o zakresie i metodologii badań języka potocznego. *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo*. VIII, 55-67.
2. Anusiewicz, J., Skawiński, J. (1996), *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa – Wrocław.
3. Anusiewicz, J., Nieckula, F. (red.) (1992), *Potoczność w języku i kulturze*. Wrocław.
4. Bachtin, M. (1970), *Problemy poetyki Dostojewskiego*. Warszawa.
5. Bajerowa, I. (1977), Aktualne problemy polityki językowej. *Socjolingwistyka*. 1, 26-32.
6. Baker, P. (2010), *Sociolinguistics and corpus linguistics*. Edinburgh.
7. Bartmiński, J. (1973), *O języku folkloru*. Wrocław.
8. Bartmiński, J. (1977), O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego. Lublin.
9. Bartmiński, J. (1991a), Odmiany a style języka. W: Gajda, S. (red.), *Wariancja w języku. III Opolskie Spotkania Językoznawcze*. Szczedrzyk, 10-11 X 1989. Opole, 11-16.
10. Bartmiński, J. (1991b), Styl potoczny jako centrum systemu stylowego języka. W: Gajda, S. (red.), *Synteza w stylistyce słowiańskiej*. Opole, 33-47.
11. Bell, R.T. (1976), *Sociolinguistics*. London.
12. Berruto, G. (1979), *La sociolinguistica*. Bologna.
13. Berruto, G. (2006), *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma.
14. Bogołębska, B. (2001), *Studia o stylistyce i retoryce*. Zgierz.
15. Brzeziński, J. (red.) (2001), *Przejawy potoczności w tekstach artystycznych*. Zielona Góra.
16. Bugajski, M. (2007), *Język w komunikowaniu*. Warszawa.
17. Buttler, D. (1959), Słownictwo środowiskowo-emocjonalne we współczesnej polszczyźnie. *Poradnik Językowy*. 1-2, 68-78.
18. Buttler, D. (1978), Uwagi o polskich terminach socjolingwistycznych. *Przegląd Humanistyczny*. 6, XXII, 39-46.
19. Buttler, D. (1982), Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny. W: Urbańczyk, S. (red.), *Język literacki i jego warianty*. Wrocław, 21-28.
20. Buttler, D. (1985), Zróżnicowanie współczesnej normy językowej. *Prasa Techniczna*. 3, 20-22.
21. Blyon, Ch., Montgomery, M. (2002), *Sociolinguistique*. Paris-Nathan.
22. Chambers, J.K. (2003), *Sociolinguistic theory*. Malden.
23. Coulmas, F. (2008), *Sociolinguistics: the study of speakers' choice*. Cambridge.
24. Dejna, K. (1955), W sprawie terminów: język, dialekt, gwara, żargon. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN III*, 151-156.
25. Dejna, K. (1980), Ile mamy języków polskich. *Język Polski*. LX, 30-43.
26. Dunaj, B. (1986), Dialektologia a socjolingwistyka. *Acta Universitas Lodzensis, Folia Linguistica*. 12, 15-23.
27. Fasold, R. (1991), *The sociolinguistics of language*. Oxford.
28. Francisco, M.F. (2005), *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Barcelona.
29. Freddi, G. (1999), *Psicolinguistica, sociolinguistica, glottodidactica*. Torino.
30. Furdal, A. (1973), *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*. Wrocław.
31. Gajda, S. (1982), *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*. Warszawa.
32. Gajda, S. (1990), *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?* Opole.
33. Gajda, S. (red.) (1988), *Onomastyka – dialektologia – stylistyka*. Opole.
34. Gajda, S., Adamiszyn, Z. (red.) (1991), *Język potoczny jako przedmiot badań lingwistycznych*. Opole.
35. Grabias, S. (1974), Funkcyjna klasyfikacja socjalnych wariantów języka. *Język Polski*. LIV, 22-31.
36. Grabias, S. (1981), *O ekspresywności języka*. Lublin.
37. Grabias, S. (1988), Socjolingwistyczne perspektywy badań nad ekspresywnością języka. *Socjolingwistyka*. 8, 37-43.

38. Grabias, S. (2001), *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin.
39. Gumperz, J.J. (1982), *Discourse strategies*. Cambridge.
40. Handke, K. (2009), *Socjologia języka*. Warszawa.
41. Holmes, J. (2013), *An introduction to sociolinguistics*. Harlow.
42. Horolets, A. (red.) (2008), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*. Toruń.
43. Hudson, R.A. (2011), *Sociolinguistics*. Cambridge.
44. Hymes, D. (1977), *Foundations in sociolinguistics*. London.
45. Janicki, K. (1982), *The foreigner's language in a sociolinguistic perspective*. Poznań.
46. Kamińska, M. (1986), *Powiązania dialektologii z socjolingwistyką*. Łódź.
47. Kania, S. (1995), *Studia socjolingwistyczne: skrypt dla studentów filologii polskiej*. Szczecin.
48. Kiklewicz, A. (2009a), *Dystrybucyjny model odmian społecznych języka*. *Stylistyka*. XVIII, 33-54.
49. Kiklewicz, A. (2009b), *Warianty języka: próba systematyzacji*. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. LXV, 67-86.
50. Kiklewicz, A. (2010), *Tęcza nad potokiem...: kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki*. Łask-Olsztyn. 2010.
51. Klemensiewicz, Z. (1953), *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*. Warszawa.
52. Klemensiewicz, Z. (1982), *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa*. Warszawa.
53. Komarnicki, L. (1922), *Stylistyka polska*. Warszawa.
54. Krauz, M., Ożóg, K. (red.) (2002), *Składnia, stylistyka, struktura tekstu*. Rzeszów.
55. Król, M. (2014), *Typologia homonimii językowej w aspekcie onomazjologiczno-dyskursywnym*. Kielce.
56. Krysin, L.P. [Крысин, Л.П.] (1968), *Социолингвистические аспекты изучения русского языка*. Moskwa.
57. Kurkowska, H., Skorupka, S. (2001), *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa.
58. Leśak, O. [Лещак, О.] (2009), *Социолект – идиолект – идиостиль: Проблема разграничения понятий с позиций функционального прагматизма*. W: *Методологічні проблеми гуманітарних досліджень*. Кам'янець Подільський, 110-115.
59. Lubaś, W. (1979), *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Szkice socjolingwistyczne*. Kraków.
60. Lubaś, W. (2006), *Język w komunikacji, w perswazji i reklamie*. Dąbrowa Górnicza.
61. Majkowska, G., Satkiewicz, H. (1999), *Język w mediach*. W: Pisarek, W., red., *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków, 181-186.
62. Mampe, J., Owczinnikowa, Ł. (red.) (2014), *Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce*. Gdańsk.
63. Marcellesi, J.B. (1974), *Introduction à la sociolinguistique*. Paris.
64. Markowski, A. (1990), *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*. Warszawa.
65. Markowski, A. (1992), *Polszczyzna końca XX wieku*. Warszawa.
66. Markowski, A. (2011), *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa.
67. Mayenowa, M.R. (1974), *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*. Wrocław.
68. Milewski, T. (1947), *Język a społeczeństwo*. Lublin.
69. Millar, R.M. (2012), *English historical sociolinguistics*. Edinburgh.
70. Nešimenko, G.P. [Нешименко, Г.П.] (1999), *Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации. На материале сопоставительного изучения славянских языков*. München.
71. Nikol'skij, L.B. [Никольский Л.Б.] (1976), *Синхронная социолингвистика*. Moskwa.
72. Piotrowski, A. Ziółkowski, M. (1976), *Zróźnicowanie językowe a struktura społeczna*. Warszawa.
73. Pisarek, W. (1970), *Retoryka dziennikarska*. Kraków.
74. Pisarek, W. (1985), *Słowa między ludźmi*. Warszawa.
75. Pisarek, W. (red.) (1999), *Polszczyzna 2000: orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków.

76. Puzynina, J. (1992), *Język wartości*. Warszawa.
77. Romaine, S. (2000), *Language and society*. Oxford.
78. Schaff, A. (red.) (1980), Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki. Wrocław.
79. Searle, J.R. (1999), *Umysł, język, społeczeństwo: filozofia i rzeczywistość* (przeł. D. Cieśla). Warszawa.
80. Skubalanka, T. (1976), Założenia analizy stylistycznej. W: Markiewicz, H., Sławiński, J. (red.), *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*. Kraków, 250-273.
81. Socjolingwistyka. 1/1977.
82. Spolsky, B. (1998), *Sociolinguistics*. Oxford.
83. Stockwell, P. (2005), *Sociolinguistics: a resource book for students*. London – New-York – Routledge.
84. Švejcer, A.D. [Швейцер, А.Д.] (1977), *Современная социолингвистика*. Moskwa.
85. Todorow, T. (1984), *Poetyka*. Warszawa.
86. Trudgill, P. (1992), *Introducing language and society*. London.
87. Trudgill, P. (2002), *Sociolinguistic variation and change*. Washington.
88. Trudgill, P. (2003), *A glossary of sociolinguistics*. Oxford.
89. Trudgill, P. (2013), *Sociolinguistic typology: social determinants of linguistic complexity*. Oxford.
90. Tumanjan, E.G. [Туманян, Е.Г.] (1985), *Язык как система социолингвистических систем*. Moskwa.
91. Urbańczyk, S. (1956), Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia. W: Stieber, Z. (red.), *Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich*. Warszawa, 9-36.
92. Urbańczyk, S. (red.) (1982), *Język literacki i jego warianty*. Wrocław.
93. Veith W.H. (2002), *Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit 100 Abbildungen sowie Kontroll-Fragen und Antworten*. Tübingen.
94. Warchala, J. (2003), *Kategoria potoczności w języku*. Katowice.
95. Wilkoń, A. (1987/2000), *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice.
96. Williams, G. (1992), *Sociolinguistics: a sociological critique*. London – New-York – Routledge.
97. Witosz, B. (red.) (2001), *Stylistyka a pragmatyka*. Katowice.
98. Wojtczuk, K. (red.) (2000), *Socjolingwistyczne aspekty funkcjonowania języka*. Siedlce.
99. Wróbel, H. (1980), Uwagi teoretyczno-metodologiczne o badaniu odmian współczesnej polszczyzny. W: Wróbel, H. (red.), *Współczesna polszczyzna i jej odmiany*. Katowice, 9-17.
100. Zwoliński, A. (2003), *Słowo w relacjach społecznych*. Kraków.

ŹRÓDŁA MATERIAŁOWE

1. Analfabeci. Prawie połowa Polaków nie rozumie ulotek leków ani mapki pogody, w: [naTemat.pl](http://natemat.pl), <http://natemat.pl/45631,analfabeci-prawie-polowa-polakow-nie-rozumie-ulotek-lekow-ani-mapki-pogody> (dostęp: 16.11.2014).
2. Językoznawcy alarmują: Polacy nie rozumieją polityków, w: [wiadomosci.wp.pl](http://wiadomosci.wp.pl/kat,1515,title,Jezykoznaawcy-alarmuja-Polacy-nie-rozumieja-politykow,wid,15474458,wiadomosc.html?icaid=113cf8), <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1515,title,Jezykoznaawcy-alarmuja-Polacy-nie-rozumieja-politykow,wid,15474458,wiadomosc.html?icaid=113cf8> (dostęp: 16.11.2014).
3. Połowa Polaków nie rozumie, co czyta, w: Centrum Informacji Anarchistycznej, http://cia.media.pl/polowa_polakow_nie_rozumie_co_czyta (dostęp: 16.11.2014).